

Ennio Maserati. *L'occupazione jugoslava di Trieste (maggio-giugno 1945)*. Del Bianco Editore, Udine 1963.

Komisija za historiju talijanskog oslobodilačkog pokreta u Julijskoj Krajini već godinama radi na prikupljanju arhivske građe i na izdavanju historijskih djela o talijanskom pokretu otpora u Gorici, Trstu i Istri. U Trstu je osnovan Arhiv Regionalne komisije za historiju talijanskog oslobodilačkog pokreta u Julijskoj Krajini a u Udinama izdavačka knjižara Del Bianco izdaje biblioteku: »Politička borba i otpor u Friuliju i Julijskoj Krajini«. Da bi se osigurao potreban naučni nivo, biblioteku uređuje već spomenuta komisija u suradnji s tršćanskim sveučilištem (od sedam objavljenih knjiga u toj biblioteci petoro su disertacije obranjene na tom sveučilištu). U toj su biblioteci dosad izašle ove knjige: *C. Ventura*, *La stampa a Trieste 1943—45*; *C. Silvestri*, *Dalla redenzione al fascismo* (ta je knjiga opširno prikazana u HZ XIII, 1960); *E. Apih*, *Dal regime alla resistenza*; *G. Fogger*, *Sotto l'occupazione nazista nelle provincie orientali*; *F. Vuga*, *La zona libera di Carnia e l'occupazione cosacca*; *T. Sala*, *La crisi finale nel Litorale adriatico 1944—45* i, kao posljednja, *E. Maserati*, *L'occupazione jugoslava di Trieste (maggio-giugno 1945)*.

Knjiga Ennija Maseratija o jugoslavenskoj okupaciji Trsta (svibanj-lipanj 1945) zaslužuje pažnju zbog toga što obrađuje jedan važan period i naše historije a i zbog toga jer je pisana bez polemike note, kakva je donedavno bila uobičajena u literaturi o jugoslavensko-talijanskim odnosima. M. pokušava kritički osvijetliti stav i djelovanje svih onih snaga koje su u Trstu bile aktivne u borbi protiv fašizma i nacističke okupacije i na osnovu dokumenata, kojima raspolaze, prikazati kratak period jugoslavenske vojne uprave u tom gradu, obračavajući posebnu pažnju reagiranju raznih društvenih slojeva i pojedinih političkih stranaka i grupa na tu upravu.

U centru autorova proučavanja nalazi se nacionalno pitanje. M. je prikazao kakvu je ulogu igralo to pitanje u odnosima između slovenske Osvobodilne fronte (O. F.) i talijanskog Komiteta nacionalnog oslobođenja Julijske Krajine (C. L. N., Comitato di Liberazione Nazionale) i kako je ono otežavalo njihovu suradnju i zajedničku borbu. On donosi neke nove podatke o uzrocima prekida između ova dva pokreta i objašnjava zašto su u Trstu uoči napada IV jugoslavenske armije izbila dva odvojena ustanka i zašto je prilikom oslobođenja Trsta došlo mjestimično i do sukoba s »dobrovoljcima slobode« C. L. N.-a. Od talijanskih stranaka jedino su se tršćanski komunisti složili s programom priključenja Trsta Jugoslaviji, za koji se zalagala O. F., i jedino su oni, organizirani zajedno sa slovenskim komunistima u C. E. A. I. S.-u (Comitato Esecutivo Antifascista Italo-Sloveno), sudjelovali u organima narodne vlasti koje su pod jugoslavenskom vojnom upravom organizirane, dok su stranke okupljene oko C. L. N.-a (Demokršćanska stranka, Stranka akcije, Socijalistička stranka, Demokratska liberalna stranka i Liberalna stranka) bile odlučno protiv priključenja Trsta Jugoslaviji i vodile protiv jugoslavenske uprave oštru opoziciju. M. je u svojoj knjizi pregledno prikazao organizaciju narodne vlasti, naredbe vojne uprave, rad Vijeća narodnog oslobođenja i Gradskog vijeća i djelovanje narodnih sudova i narodne milicije. Na kraju knjige je iznio i međunarodne aspekte tršćanskog pitanja i razvoj krize koja je dovela do povlačenja jugoslavenske vojske iz Trsta i do uspostavljanja savezničke vojne uprave.

M. se u svom radu našao pred teškim zadatkom, jer je problematika tog perioda tršćanske historije vrlo složena a znatan dio arhivske građe iz tog doba nije još pristupačan izučavanju. On se uglavnom služio dokumentima prikupljenim u tršćanskom arhivu regionalne Komisije za historiju talijanskog oslobodilačkog pokreta u Trstu, a nije imao mogućnosti da

istraži građu iz jugoslavenskih arhiva, tako da je njegova dokumentacija u znatnoj mjeri nepotpuna i jednostrana. To se nužno odražava i u samoj knjizi, unatoč autorovu nastojanju da bude historijski kritičan i nepristran.

S tim u vezi treba spomenuti da urednici biblioteke u kojoj je objavljena Maseratijeva knjiga pokazuje želju da se obrađivanju najnovije historije Trsta i jugoslavensko-talijanskih odnosa pride s više objektivnosti nego što se to činilo dosada.

U predgovoru knjige, jedan od urednika, Giulio Cervani, zalaže se i za direktan i otvoren razgovor s jugoslavenskom historiografijom i izražava želju da se problemi historije i oslobodilačke borbe u Trstu i Julijskoj Krajini diskutiraju u redovnim kontaktima između jugoslavenskih i talijanskih naučnih radnika. Tu inicijativu treba ne samo registrirati nego i pozdraviti, jer pokazuje da počinju sazrijevati uvjeti za suradnju naučnih radnika dviju zemalja na nepristranom istraživanju historijske problematike i onih krajeva gdje se još donedavno vodila žestoka nacionalna borba.

D. Sepić

J. Galántai, István Tisza und der erste Weltkrieg, Annales universitatis scientiarum budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae — sectio historica, tom. V, Budapest 1963, str. 185—205.

Raspravljajući o uzrocima rata 1914—18, suvremena građanska historiografska literatura zauzima u proteklih deset godina — piše J. Galántai — različit stav od one iz razdoblja između dva rata. Dok su se autori iz tog razdoblja, osobito neposredno nakon rata, uz malobrojne iznimke, isticali težnjom da sa stanovišta jednog od učesnika u ratu nađu opravdanje za rat, žigajući pri tom imperijalističke tendencije protivničkog tabora (iako je rat 1914—18. bio u stvari obostrano imperijalistički rat, rat za podjelu svijeta, za novu podjelu kolonija, interesnih sfera itd.), suvremena građanska literatura nastoji da od krivnje za rat oslobodi kako njemački tako i britanski odn. francuski imperijalizam, a pri tom potpuno zaboravlja američki imperijalizam, budući da SAD nisu

u početku sudjelovale u ratu. Kod takvih se nastojanja historičara, u prvom redu onih iz Zapadne Njemačke — tvrdi G. — očigledno radi o integraciji Zapada, o stvaranju i izgradnji antisocijalističkog jedinstva, odnosno o njegovu historijskom fundiranju.

Postupak današnjih građanskih historičara, koji oni primjenjuju pri »novom« objašnjavanju uzroka rata — navodi G. — ipak je prilično zastario. Pri tom oni najvećim dijelom polaze od toga da početak rata ne povezuju s ekonomskim i političkim premisama koje se protežu desetke godina unazad, sa zakonitostima privrednih i političkih rezultata monopolističkog kapitalizma. Postavljeno na takve temelje, mnogima izbijanje rata izgleda jednostavno kao neka »pogreška« diplomata. Oni negiraju dubinu suprotnosti između vodećih sila, osobito Njemačke na jednoj a V. Britanije odnosno Francuske na drugoj strani, i svu odgovornost za sukob stavljaju na leđa pojedinih državnika. Na taj način pokušavaju da prikriju suprotnosti imperijalističkog sistema iz kojih je, ipak, rat proizašao, a još je više među piscima raširena težnja da uzroke rata ograniče na balkanska pitanja ili, opet, na antagonizam između Austro-Ugarske i Rusije, što ne predstavlja neki novum u literaturi, jer se s takvim shvaćanjem već susrećemo između dva rata. U toj se grupi nalaze i oni pisci koji izbijanje rata pripisuju isključivo osvajačkim planovima Rusije na Balkanu, kao da i taj antagonizam nije bio uvjetovan međunarodnim ekonomskim i političkim problemima imperijalizma nego je predstavljao usamljeni rezultat »azijatskog despotizma«. Razlozi zbog kojih je Ugarska, predstavljajući dio Habsburške monarhije, sudjelovala u ratu, stav njene vlade i vladajućih klasa za vrijeme krize ljeti 1914. kao i pozadina tog stava zanimali su — ne samo njemačku nego i zapadnu literaturu dvadesetih godina — osobito zbog početnog protivljenja i kasnijeg pristanka ugarskog ministra-predsjednika Tisze da rat izbije u danom času. Taj je problem u radovima iz posljednjih godina iznova naglašen, ali se i sada, kao i prije, pojavljuju tendenciozna ili pogrešna shvaćanja.

»Službena« Ugarska — vlada i parlament — jednoglasno je odobrila ultimatum Monarhije od 23. VII i objavu rata Srbiji 28. VII 1914. — ističe G. Već je agresija Monarhije na Balkanu — zbog ekonomskih interesa monopolističkog ka-

pitala — postajala sve jača u vrijeme prijelaznog razdoblja u imperijalizam i njejeva punog razmaha. Mađarski je financijski kapital postajao uoči rata sve veći, ali je i nadalje zavisio od stranog, osobito austrijskog financijskog kapitala. Mađarske su banke sudjelovale u transakcijama izvoza kapitala na Balkan koje su obavljale austrijske i druge banke. Zbog punog razmaha imperijalizma produbile su se osnovne klasne suprotnosti i 1905—06. zaostriale u tešku krizu koja je zahvatila cjelokupni društveni sistem. Na pragu novog stoljeća pokrenule su se i potlačene narodnosti, a položaj su otežavala pitanja proizašla iz nedovršenog razvoja građanske klase i zavisnosti zemlje, dovodeći do teških suprotnosti unutar vladajuće klase Ugarske kao i između pojedinih grupa te klase i austrijske buržoazije. Kriza nije poštedjela ni dualistički sistem utemeljen Nagodbom, a istodobno su ojačale balkanske države, osobito Srbija, i unutrašnjim odnosima Monarhije nametnuta »aktivna« politika na Balkanu nailazila je na sve veće teškoće. Čitav politički i društveni sistem Monarhije tonuo je u desetljeću pred rat u sve dublju krizu, a usporedo s tim unutrašnjim razvojem — djelomično i u vezi s njim — pogoršavao se i međunarodni položaj Monarhije: sistem Trojnog saveza pokazivao je opasne pukotine i prijetio raspadom. S razvitkom imperijalizma zaoštravala se agresija Monarhije na Balkanu i sve se jasnije očitavao njen otvoreno napadački karakter, samo što je ona pri tom — ne gubeći svoja obilježja — pokazivala, s obzirom na međunarodnu konstelaciju, značajno odstupanje od agresivnosti iz razdoblja poslije Nagodbe. U godinama nakon Nagodbe bio je Balkan prije svega polje na kojem su se sukobljavale ambicije Monarhije i Rusije, iako je već tada bila vidljiva i politika ostalih velesila. Na početku XX st. situacija se iz osnova mijenja: politika obih susjeda (Austro-Ugarske i Rusije) nalazi se i sada u prvom planu, ali Monarhija sve više vrši ulogu predstraže u okviru programa njemačkog imperijalizma i njegovih ciljeva na Istoku (konceptcija osovine Berlin—Bagdad). Također je i balkanska politika Rusije trebalo da utire put njenim moćnijim saveznicima: francuskom i britanskom imperijalizmu. Na taj se način imperijalistička suprotnost između Monarhije i Rusije na Balkanu javljala kao imperijalistička suprotnost obiju grupa velevlasti, dakle i kao imperijalistički antago-

nizam Njemačke na jednoj a Engleske i Francuske na drugoj strani. I balkanske krize prije 1914: aneksiona kriza 1908—09. i balkanski ratovi 1912—13. dokazuju da se odluke u balkanskom pitanju nalaze u rukama vodećih država iz tabora velesila: Njemačke odnosno V. Britanije i Francuske, i da su balkanski sukobi, u prvom redu, podređeni njihovih imperijalističkim interesima.

Ekspanzija u pravcu Balkana — piše G. — nalazila se u programu i njemačkog i njemu podložnog austro-ugarskog imperijalizma. Pri tom je njemačka politika — provodeći svoju političku liniju na Balkanu i Istoku kao i pripremajući sam rat — posebnu važnost pripisivala Rumunjskoj, računajući u planovima protiv Rusije i Balkana, pored Austro-Ugarske, prije svega s tom državom, u kojoj je njemački monopolistički kapital posjedovao znatne ekonomske interese. K tome je na njemačku diplomaciju utjecalo i vojno vodstvo u istom smislu, jer je Rumunjskoj — u vojno-strateškim koncepcijama osnovanim na Schlieffenovu planu — pripadala važna uloga, dok je Monarhija, a osobito vodeća klasa ugarske, dolazila s Rumunjskom u sukob zbog privrednih i teritorijalnih pitanja (Bukovina, Erdelj). Balkanski su ratovi ukazali na potrebu usklađivanja strateških i taktičkih planova Austro-Ugarske i Njemačke na Balkanu i ugarski je ministar-predsjednik Tisza bio jedan od prvih koji je to uočio. On je pred rat zagovarao formiranje nove grupacije balkanskih država (Rumunjska, Bugarska i Grčka) u prilog ciljeva Njemačke i Austro-Ugarske, s tim da Beč i Berlin, tek nakon toga, zaoštre svoj odnos sa Srbijom do oružanog sukoba. U tom se razlikovao od Conrada koji je želio da sa Srbijom zarati ne samo za vrijeme balkanskih ratova nego i ubrzo nakon njih, jer je zastupao mišljenje — a u tome je imao pravo — da se položaj Monarhije s vremenom može samo pogoršati. Među austrijskim i mađarskim prvacima postojala su razilaženja, prije svega, u pitanju: kako riješiti srpsko pitanje. Dok su jedni (prijestolonasljednik Franz Ferdinand, Conrad i drugi) htjeli Srbiju anektirati, da bi sve jugoslavenske narode ujediniili u okviru Monarhije, dotle se vodeća klasa Ugarske protivila njenoj aneksiji i primanju dodatne mase Jugoslavena. Pri tom je računala da bi to povećanje slavenskog elementa otežalo održanje dualističkog sistema i neizbježno dovelo do tri-

jalističkog preuređenja Monarhije, svjesna da joj dualističko uređenje osigurava mnogo povoljniji položaj. Zato su mađarski politički prvaci zagovarali plan kojim se oslabljena i umanjena Srbija ostavlja izvan okvira Monarhije, kao njena vazalna država. Te su se suprotnosti između austrijskih i mađarskih državnika pojavile već u vrijeme aneksione krize, a u još jačoj mjeri za vrijeme balkanskih ratova i nakon njih, kada su vrhovi Monarhije stali razmatrati eventualnost rata sa Srbijom.

Nije im pošlo za rukom — nastavlja G. — da ih riješe sve do ubistva prijestolonasljednika u Sarajevu i tek ih je kriza ljeti 1914, na poseban način, izbacila na površinu i najzad riješila. Primivši vijest o atentatu, Conrad je, kao šef generalštaba, vidio u tome prvoklasan izgovor za napad na Srbiju, a vodeći je klasu Austrije i Ugarske kao i cjelokupnu građansku štampu prožela misao obračuna sa Srbijom. Međutim, Tisza je ostao vjeran svojoj koncepciji pregrupiranja balkanskih država kao prvog zadatka, da bi se zatim pristupilo obračunu sa Srbijom. Suočen s ratobornim planovima Conrada i Berchtolda izjasnio se protiv njih, navodeći da je prethodno potrebno stvoriti povoljniju »diplomatsku konstelaciju«. Njemački su vrhovi, naprotiv, mislili da je kucnuo čas obračuna i pružali tih dana neograničenu podršku ratobornoj grupi u Beču, javljajući da se u Berlinu očekuje akcija protiv Srbije i da u Njemačkoj ne bi mogli razumjeti, ako bi Beč propustio priliku da udari. No, Tisza nije još uvijek htio popustiti ističući da je pristaša podnošenja teških uvjeta Beogradu, ali, zasad, ne i stava koji bi neizbježno morao dovesti do rata. I to — po mišljenju pisca — u prvom redu zato, jer bi zadržavanje Rumunjske ili bar pribavljanje njene neutralnosti u sukobu u tom času — kad Bugarska još ne stoji čvrsto i pouzdano na strani Centralnih sila — nužno predstavljalo pitanje od najveće važnosti. Tisza se pribojavao da će joj se zato — budući da se Rumunjskoj još nije moglo prijetiti pomoću Bugarske — morati nuditi teritorijalni ustupci u Erdelju i da Ugarska, imajući pred očima zajedničke ratne interese, neće moći odoljeti njemačkom i austrijskom pritisku.

Tisza je to svoje stanovište — zaključuje G. — promijenio između 10. i 14. VII, saznajući dotada nepoznate razloge zbog kojih njemačka strana drži taj trenutak

za najpovoljniji, a zajednički je ministarski savjet, 19. VII, prihvatio ultimatum srpskoj vladi. Istodobno je izašao u susret i Tiszinoj želji i zaključio da se Srbija neće anektirati.

b. k.

EUGEN KVATERNIK I PRVA INTERNACIONALA

Poticaaj za ovu kritičku bilješku, čiji će naslov nesumnjivo iznenaditi svakog historičara koji bar ponešto poznaje Eugena Kvaternika i njegove nazore, dao je članak Vinka Cevića, »Eugen Kvaternik je djelovao prema direktivama Prve Internacionalne«, objelodanjen u reviji »Zagrebačka panorama« II, 1962, br. 4, str. 17-19. Senzacionalistički zasnovan naslov autor je još pojačao podnaslovom: »Zagrebački radnički pokret u novom svjetlu«, povezujući na taj način Kvaternika ne samo s Internacionalom nego i s radničkim pokretom u Zagrebu a i sam taj pokret s Internacionalom. »Trebalo je — kako autor kaže — objasniti rađanje svojevremenog, našeg socijalizma koji je ujedno i nacionalistički ili, konkretnije govoreći, pravaški obojen« (17). Budući da je on iduće godine, 1963, ovo svoje mišljenje ponovio i u časopisu »Kolo«, br. 10, 639, ustvrdivši da je, na osnovu dokumenata, pokazao kako je Stranka prava u vrijeme rakovičke pobune »stajala u najužoj vezi s Prvom Internacionalom, s ruskom revolucionarnom strankom i s budimpeštanskim Radničkim društvom«, a da je Internacionala, štaviše, »smijenila Starčevića s vodstva pokreta i povjerila ga Eugenu Kvaterniku«, potrebno je, u interesu znanstvene istine, upozoriti na štetnost ovakova nekritičkog pisanja.¹

Da se shvati sva monstroznost tvrdnje o Kvaterniku kao povjereniku Prve Internacionalne, dovoljno je pročitati koncept pisma koje je Kvaternik 8. VIII 1871, go-

¹ Poslije predaje ove bilješke u tisak izašao je u najnovijem svesku »Putova revolucije« II, 1964, 3-4, diskusioni prilog V. Cevića, Neka zapazanja i neki rezultati iz proučavanja radničkog pokreta u Hrvatskoj do 1918. godine (157-159), u kojem autor, zaoštravajući svoju tezu, tvrdi, štaviše, da »Stranka prava — organizacioni medij koji je ostvarilo veze naše radničke klase s međunarodnim tokovima radničkog pokreta — ukazuje nam se i svojevrsnom strankom naše radničke klase, i to strankom izrazito internacionalističke orijentacije na pozicijama Prve internacionalne« (158)!

tovo uoči Rakovice, poslao svom prijatelju Ed. Halperu, optužujući neke mlade pravaše zbog pristajanja uz ateizam, koji, tobože, za sobom nužno povlači »zatajenje narodnosti i države, stoga i vlastosti«, tj. privatnog vlasništva. Taj je, i inače dragocjeni, dokument, u potpunom tekstu Cesarec rekao sve što je Ceciću bilo potrebno da ispravno ocijeni i one dokumentarne podatke koje Cesarec nije poznavao i na kojima počiva Cecićeva konstrukcija. Cesarec je skrenuo pažnju na »jedinstveno objektivno obavještanje o međunarodnom radničkom pokretu« tj. Internacionali u nekim brojevima pravaške »Hrvatske«, pa iako mu je bilo poznato i to da narodnjački »Obzor«, tobože na temelju spisa iz Kvaternikova kočvega, povezuje njegov revolucionarni položaj »s Internacionalom u Parizu i Pešti«, ipak je svoje razmatranje svih ovih podataka zaključio riječima, preko kojih se ni u kom slučaju ne može ići dalje. On kaže: »No ako ne bi imalo smisla nasjedati tvrdnjama o vezama stranke prava 1871, pa čak i preko samog Kvaternika, ne samo Barača (jednog od mladih pravaša koji je tobože u Internacionali predstavljao Hrvatsku; J. Š.), s Prvom Internacionalom, bilo bi isto tako bez smisla otklanjati svaku mogućnost, da se u mlade 'komunarske' frakcije unutar stranke prava nisu pojavile simpatije ili bar velik interes i za tu Internacionalu, kako su te simpatije i interes u nje nepobitno postojali za Parišku Komunu« (2. izd., 48). Cesarec je, među ostalim, donio dovoljno podataka da se i Cecićeva tvrdnja o tobožnjem dolasku Vl. Barača i Ad. Jakšića iz Švicarske neposredno pred Rakovicu odbaci kao izmišljotina tadašnjih vlasti, jer — kako Cesarec kaže — »u ime Marxove Internationale ta dvojica tad nisu došla iz Švicarske u Zagreb i očito je da nisu nikako došla« (52).

Preostaju, dakle, tekstovi dvaju telegrama koje je ban Koloman Bedeković noću i pred zoru 15. X 1871. uputio hrvatskom ministru u Peštu, a koje Cecić donosi u faksimilu. Prema prvom od njih, ban je dao uhapsiti Davida (!) Starčevića, u koga je kućna premetačina otkrila to-

bože tajne pretince i u njima pisma »s Internacionalom u Parizu (!) i s ruskom revolucionarnom strankom«. Iz jednog se pisma vidi da su u Parizu »sa Starčevićem bili nezadovoljni, da su zatražili njegovo povlačenje s položaja vođe i da su Eugenu Kvaterniku naložili da se stavi na čelo pokreta«. Cecić, dakako, vjeruje na riječ ovoj besmislenoj informaciji banovih agenata, ne opažajući da se ona uopće ne odnosi na Antu Starčevića nego njegova sinovca! A koliko se tek sličnih izmišljotina širilo po drugim zemljama u vezi s Komunom!

I. Cazi, na primjer, donosi u svojoj knjizi: Počeci modernog radničkog pokreta u Hrvatskoj I (bez naznake godine!) faksimile akta koji je bečko Ministarstvo unutrašnjih poslova 26. X 1871. uskoro poslije Rakovice, poslalo dalmatinskom namjesniku Rodiću, s popisom tobožnjih komiteta i filijala od kojih se sastojala sekcija Internationale u Austro-Ugarskoj. Ondje se među ostalim gradovima spominje i »Agram«, bez ikakva drugog podatka, a praškom se komitetu stavlja na čelo, s napomenom »angeblich«, dr. K. Sladkovský, tako istaknuti predstavnik — mladočeške buržoazije, a i to je jedino ime koje se ondje navodi! Na tom nepouzdanom dokumentu Cazi isključivo i osniva »mogućnost« opstanka ilegalne s.-d. grupe u Zagrebu, učlanjene u jednu od sekcija Prve Internationale« (usp. Prva radnička društva u Hrvatskoj, Zagreb, bez naznake godine, str. 38).

Međutim, još prije izlaska ove Cazijeve knjige, M. Gross je u raspravi: »Počeci radničkog pokreta u Zagrebu«, HZ VIII, 1955. — koja se u spomenutoj knjizi uopće ne spominje, iako je ona bila prvi znanstveni rad te vrste u nas — trijezno konstatirala: »Ne raspoložemo podacima, koji bi mogli u potpunosti pokazati opseg utjecaja Komune na radnike u Hrvatskoj. Bez sumnje je takav utjecaj postojao posredstvom radničkog pokreta u Budimpešti i Beču, protiv kojega su austrijska i mađarska vlada preduzele nakon Komune najoštrije mjere.« (15) Grossova dopušta pretpostavku (!) da su prvi štrajkovi 1871. u Zagrebu i Osijeku bili »posredstvom austrijskog, a u još većoj mjeri mađarskoga radničkog pokreta pod utjecajem Pariške komune«, i smatra »vjerojatnim da su zaista postojale manje grupe radnika po-

vezane s budimpeštanskim radničkim savezom« (16). A više od toga ne može se ni danas s nekom sigurnošću tvrditi!²

Jaroslav Sidak

H. Batowski, *Rewolucyjna współpraca Słowian zachodnich i południowych w okresie powstania styczniowego, Z polskich studiów slawistycznych*, Warszawa 1963, Seria 2.

Pišući ovaj članak, u stvari referat za međunarodni kongres slavista u Sofiji 1963, prof. Batowski nije znao da je 1961. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu obranjena moja disertacija pod naslovom: Vanjskopolitički pogledi pravaša od 1858. do 1871, koja obuhvaća i poljsko-hrvatsku suradnju u vezi s poljskim ustankom 1863. Zato, navodeći pisce koji su se bavili historijom poljskog ustanka i njegovim vezama s drugim narodima, on i može kazati da su veze poljskog ustanka s Južnim Slavenima obrađene tek u neznatnoj mjeri. Međutim, on je i sam pridonio obradi južnoslavenske i napose hrvatske komponente oko poljskog ustanka time što je 1956, uz članak: *Dyplomacyczna misja Miłkowskiego w r. 1864*, objelodanio i dokument-izvještaj poljskog emisara u Hrvatskoj, iz aprila 1864 (up. moju recenziju, HZ X, 1957). Taj materijal, kao i drugi koji se veže za emigrantsku aktivnost Kvaternika 1864, iskorišten je u mojoj disertaciji, pa će u mojoj interpretaciji biti pristupačan i široj javnosti kad disertacija bude u izvodu objelodanjena u Jugoslavenskoj akademiji gdje je prihvaćena za štampu. U njoj su ispravljena i neslaganja između Šegvićevog izdanja Kvaternikova dnevnika i rukopisa toga dnevnika, ukoliko se oni odnose na temu disertacije. Nadam se da će i te korekture u doledno vrijeme biti pristupačne javnosti i tako barem djelomično biti udovoljeno opravdanom zahtjevu, pa i prigovoru, prof. Batowskog: zašto hrvatski historičari ne izdaju potpun tekst dnevnika. Htjela bih ovom prilikom samo napomenuti da u pet sačuvanih ru-

kopisnih knjiga dnevnika E. Kvaternika ima mnoštvo zapisa privatnog pa i intimnog karaktera, koji su dragocjeni za ocjenu čovjeka Kvaternika, a u manjoj mjeri mogu doći u obzir za diplomatsku ili političku historiju Hrvatske u ono vrijeme. Prema tome, nije jednostavan zadatak da se u ediciji s naučnim aparatom odvoji građa za ličnu i intimnu, odnosno političku historiju, ponajprije i zato jer je ta građa najuže vezana i isprepletana u samom tekstu dnevnika.

S pravom prof. Batowski konstatira da ni historiografija talijanskog Risorgimenta ne daje onoliko podataka o antiaustrijskim osnovama u Evropi 60-ih g. XIX st. koliko bi se moglo očekivati, kao što i nova mađarska historiografija za to razdoblje pokazuje poneku neobičnu prazninu, osobito što se tiče hrvatskog udjela. Zato valja odati priznanje nastojanju prof. Batowskog da kontakte Čeha (J. V. Frič), Poljaka, Talijana i Kvaternika prikaže u njihovoj vremenskoj i programatskoj povezanosti od marta do lipnja 1864. na temelju materijala koji je sam objelodanio (uz spomenuti rad; v. i J. Klody-Batowski, pisma iz Beograda g. 1863, *Przegląd historyczny* 1963/2) i na temelju novijih radova o toj problematici: A. Tamborra, K. Cvejn, V. Žáček) kao i nekih kojima ja nisam raspolagala, dodavši svemu tome još i Šegvićevo izdanje Kvaternikova dnevnika. U vezi s novim materijalom, prof. Batowski je nastojao da tačno fiksira kretanje Miłkovskog, Friča i Kvaternika u proljeće i rano ljeto 1864, a uz izvještaj poljskog emisara iz Hrvatske Karla Benni-ja (april 1864) donio je i nove tačne podatke o ličnostima koje se tu spominju: Anna Ullmann, Vratislav Kazimir Šembera, Karol Tysovski, »brat Lekieski« (čije će ime biti Siekierski, prema podacima V. Žáčeka, Česko-polská revoluční spoluprace v šedesátých letech XIX století, Prag 1955, v. moj prikaz, u HZ XI—XII, 1958/9). On donosi nove podatke i o članovima emigracije nezadovoljnih naroda, koji su bili aktivni u Italiji a s kojima se Kvaternik susretao: tako o Buchholtzu, Kupi, Zsurmayu-Surmackom. Ime ovog Poljaka Kvaternik donosi kao Zsurmay, ali ne decidirano. Pod 22. III 1864. bilježi: »Taj Poljak, kojeg u mađarskom logoru *Zsurmay* zovu, vojevao je u Ugarskoj g. 1848. s Magjari, a poljski da se drugičije Sirmatovski, kakli, zove«. Šegvić je i u ovom slučaju

² Na ovom zaključku ne mijenja ništa nastojanje J. Cazijsa, Radnički pokret Hrvatske (1860—1895), Beograd 1962, da čitaoca ponovo uvjeri u mogućnost postojanja »sekcija Internacionale i njenih komiteta u Zagrebu i Splitu« (34—36), jer se iz podataka, koje on ovom prilikom donosi, vidi da njegovo pisanje počiva na nekritički interpretiranim vijestima nekih službenih spisa.

samovoljan, pa kaže: Mađari ga zovu Zsurmay. S njima je vojevao g. 1848. Zove se uprav Sirmatovski« (Drugo progonstvo Eugena Kvaternika, Zagreb 1907, 73).

Ljerka Kuntić

PRILOZI PROŠLOSTI HUMA I STONA (S PELJEŠCEM) NA POČETKU XIV STOLJEĆA.

Posljednjih godina objelodanjeni su neki prilozi koji bacaju novo svijetlo na složene događaje u kojima se na početku XIV stoljeća tijesno isprepliću hrvatska i srpska povijest.

Protivno mišljenju K. Jirečeka da je comes Constantinus, koji se u dubrovačkim izvorima 1304—06. javlja kao gospodar Zahumlja, bio stariji sin kralja Milutina i, kao takav, njegov namjesnik u tom dijelu srpske države, M. Dinić je na osnovu novih arhivskih podataka (Comes Constantinus, Zbornik radova Viz. inst. 7, 1961, 1—11) dokazao u jezgri ispravnost Orbinijeva podatka prema kojemu je Izan (Isan), brat kneza Nelipca, u službi bana Pavla I Bribirskoga osvojio krajeve na donjoj Neretvi i Ston s Pelješcem (oko 1300), a da je zatim njegov sin Konstantin »ostao [...] nekoliko godina da upravlja nekim humskim župama« (10), dakako pod vlašću knezova Bribirskih. Međutim, »praznine u dubrovačkim arhivskim knjigama, a i nedostatak drugih izvora, ne daju nam mogućnosti da tačno odredimo vreme njegovog boravka u Humu« (10). Njegov otac je još u proljeće 1313. držao Drijeva, a Mladen II Bribirski morao se odreći Huma tek 1319, poslije svog neuspjeha u ratnom sukobu s Milutinom.

Među pojednostima, koje je Dinić u ovom prilogu pridonio boljem upoznavanju jedne od komponenata u politici Bribirskih knezova, valja istaći njegovo provjeravanje onog podatka u Luciusa prema kojemu je Mladen II bio jednom prilikom utamničen od kralja Milutina. Budući da je — kako je Dinić dokazao — ban Pavao napao zbog toga Drijeva, zacijelo je taj događaj prethodio njegovu zauzimanju Humske zemlje.

Prilog V. A. Trpkovića, Oko »ustupanja« Stona i Pelješca Dubrovčanima (1326—1333), IG 1963/1, 39—60, neposredno se — po slijedu događaja i prostornoj podlozi zbivanja — nadovezuje na gornji pri-

log M. Dinića kao i na dva prethodna priloga svog autora: »Kad je Stjepan II Kotromanić prvi put prodro u Hum« (na i. mj. 1960/1—2, 151—154, i »Branivojevići« (na i. mj. 1960/3—4, 55—85). Trpković je u tim radovima, prije svega, temeljito objasnio pojavu humske vlastele Branivojevića — dakako, koliko mu to izvorna, pa i arhivska, građa dopušta — i pri tom došao do zaključka, dovoljno argumentiranog, da je oružanu borbu koja je 1326. odjednom izbila i završila uništenjem ove porodice započeo ban Stjepan II Kotromanić, a ne Dubrovčani, koji su se u toj borbi banu pridružili. Staviše, njegova ocjena Branivojevića, koji su se poslije smrti kralja Milutina 1321. osamostalili zavladaвши jednim dijelom Huma, potpuno se razlikuje od dosad nauci uvriježene i svakako jednostrano osnovane na dubrovačkim optužbama. Uza sve to, čini se da je autor u tom pokušaju »rehabilitacije« Branivojevića nešto pretjerao, naročito kada nastoji da u njihovu sukobu s Dubrovnikom pronađe i neke socijalne momente. Dokazao je, nadalje, da se bosansko osvajanje Huma odvijalo u etapama i da je ban Stjepan II »prvi i najveći prodor u oblast Huma izvršio tek u proleće 1326 posle uspješnih borbi protiv Branivojevića«. Ovo datiranje ima svoje značenje i za ispravnije vremensko određenje nekih važnih podataka u kormendskim ispravama. Trpković je, osim toga, i dolazak Neretvanske krajine pod bosansku vlast povezao s ovim promjenama u Humu i izrazio mišljenje, protivno dosadašnjem, da je ban »i oblast između Neretve i Cetine zauzeo 1326 godine — samo nešto malo docnije od osvajanja u Humu, a možda i uporedo sa njim«. Premda se neki njegovi argumenti u prilog tom mišljenju ne mogu olako odbaciti, čini se da im, zadasa, ipak nedostaje jača uvjerljivost.

U svom najnovijem prilogu, Trpković je definitivno dokazao opravdanost mišljenja koje je još 1915. iznio A. Liepopili, iako se tada nije na njemu duže zadržao, tj. da su Dubrovčani zavladaali Stonom i Pelješcem već 1326, u ratu protiv Branivojevića. Pošto je s uspjehom pobio argumente, na kojima je počivalo dosadašnje uvjerenje da su Dubrovčani stekli Pelješac tek 1333. kupnjom, on je mišljenje Liepopili-a, koje se osnivalo samo na podacima iz 1326. — ma kako već oni sami po sebi bili dovoljno jasni — potkrijepio novim podacima iz 1328. i 1332, koji nesumnjivo potvrđuju kontinuitet dubrovačke vlasti na Pelješcu od

1326. do 1333. Ovaj zaključak ne pogađa nimalo činjenica da »u knjigama Dubrovačkog arhiva stvarno nema skoro nijednog direktnog podatka o funkcionisanju dubrovačke vlasti na spornoj teritoriji«, jer je Trpković učinio vjerojatnom svoju misao da to Dubrovčani nisu uradili zbog protesta srpskog dvora, u vrijeme kada — od kraja jula 1326. — uporno nastoje da se s njime sporazumiju o kupnji prisvojenog teritorija.

J. Šidak

A. Strgačić, »*Quirina... traversa pars*« zadarskih srednjovjekovnih isprava, *Radovi, Razdvo historije, arheologije i historije umjetnosti (1) Filozofski fakultet Zadar, god. 2, sv. 2. 1960/61 (izašlo 1963), str. 95—131.*

Tkogaod je istraživao srednjovjekovne notarske knjige i ispravne s osobitim obzirom na nekretnine (zemlja, vinograd, kuće, gradilišta i sl.) susretao se sa međašima tih nekretnina koji su određivali tačan položaj objekta. Katkada nije lako ubicirati objekt s pomoću određenih međaša, jer je potrebno tačno znati na koju stranu svijeta ili vjetra se pojedini međaš odnosi. Da u tim pitanjima nije bilo jedinstvenosti što se tiče značenja izraza međaša u zadarskim dokumentima, upozorava ova rasprava, u kojoj se rješava pitanje kojoj strani svijeta odgovara »traversa« i »quirina pars«.

Autor konstatira da dosadašnja mišljenja o tom pitanju nisu bila uvijek ispravna i usklađena, jer se to pitanje neki put rješavalo više s pomoću filologije, a ne istraživanjima i uvidom situacije na terenu. On polazi sa stanovišta da se Jadransko more proteže u pravcu NW—SE, pa mu je to osovina — *cardo* — njegova položaja, njegova dužinska os. Tim pravcem pušu dva glavna vjetra: maistral (NW) i jugo ili široko (SE), dakako u suprotnim smjerovima. Zamišljeni pravac koji siječe okomito tu glavnu osovину zvao bi se u latinskom jeziku *transversus* — *traversus*, tj. poprečni, kraći smjer u relaciji s onim glavnim, dužim. Taj bi pravac transverse za naš Jadran bio NE—SW. U tom pravcu, po mišljenju autora, ima se tražiti i značenje termina *transversa* naših isprava.

Na temelju topografske analize 8 dokumenata (od kraja XIII do XVI st.), autor

dokazuje da »traversa« odgovara smjeru NE. U XVI st. taj naziv nestaje jer ga zamjenjuje izraz *buorra* NNE. Na temelju drugih 9 dokumenata iz istog razdoblja dokazuje, nadalje, da je *quirina pars*=SW. U XIV st. izraz *quirina* se poistovećuje s izrazom *garbinum* koji također označuje SW. Napokon zaključuje da se termin »*borea pars*« mijenja kroz stoljeća: najprije je NW, da bi se kasnije ustalio kao NNE, što je i danas.

Autorovi zaključci, kao i njegove tvrdnje, interesantni su. Oni se temelje na dokumentima i orijentaciji na terenu. Međutim, neka nam je slobodno učiniti neke nadopune. Ne bismo se mogli potpuno složiti s piščevom tvrdnjom da se klasični nazivi za strane svijeta: *oriens* — *occidens* — *septentrio* — *austrum* upotrebljavaju kod nas do potkraj XII st. i za međaše nekretnina (str. 108). Možemo upozoriti da se ti nazivi, kako to dokazuju dokumenti iz dubrovačkog arhiva, upotrebljavaju i u XIII i XIV st. Npr. *ex parte orientis... ex parte occidentis... ex parte austri* (usp. G. Čremošnik, Spisi dubrovačke kancelarije I, Zagreb 1951, br. 340, 369 i dalje, a za XIV st. Div. not. 1,8', 14' i dalje), »*ex parte septentrionis*« (Čremošnik, n. dj., br. 364, 372 i d.). Osim tih oznaka upotrebljavale su se i strane vjetrova kao oznake međa. Navest ćemo koji se termini javljaju i pokušat ćemo im odrediti smjer. Npr. *ex parte levantis* = E, *ex parte ponentis* = W, *ex parte greci* = N, ali varira i do NNE (ako je to izraz za smjer vjetra grego onda je NE), *ex parte boree* = NW (ali se kreće i oko NW—N), *ex parte affracini* neki put = S, ali budući da nije identičan s vjetrom *auster*, radije ga smještamo u SSW. Međutim, ako je *affracinus* neki izopačeni izraz za *africus*, onda je *affracinus* svakako SSW, u svakom slučaju kreće se između S i W. (Za pojavu ovih naziva usp. Čremošnik, n. dj., *index* i odgovarajući dokumenti). *Ex parte tramontane*=N (usp. Praec. rect. 2, 28 — Div. Not. 1, 13 i d.), *versus sylcum*=SE Čremošnik, n. dj., br. 552), *ex parte siloci* = SE (Div. canc. 3, 38 i d.), *ex parte aquilonis*=NNE) usp. SCD V, 523). Što se tiče drugih oznaka smjerova u dubrovačkim dokumentima: *Ex parte pelagi* redovito je S, odnosno prema moru, pa varira nekoliko stupnjeva oko smjera S s obzirom na položaj mora koje oplakuje dubrovačko kopno. *Ex parte montis* redovito je N, odnosno male varijacije istočno i zapadno od N. Mislimo da smo uspjeli odrediti glavne smjerove, ali dopuštamo da postoje varijā-

cije oko njih. Npr. ex parte boree neki put po dokumentima označava pravi i čisti N, dok po drugima varira oko N. Slično je i sa smjerom ex parte affracini koji je katkad čisti S, dok po drugim dokumentima varira prema SW.

J. Lučić

UZ PROBLEM QUALITERA I PACTA CONVENTA.

U vezi sa diskusijom o tzv. Qualiteru i o »dvanaest« hrvatskih bratstava, koja se već više od deset godina odvija na stranama Historijskog zbornika, nedavno su se pojavila još dva mišljenja. Jedno je izraženo u radu S. Antoljaka, *Izumiranje i nestanak hrvatskog plemstva u okolici Zadra* (1), a drugo — u recenziji što ju je o njemu napisao J. Lučić (2).

Ne ulazeći izravno u diskusiju, Antoljak zastupa gledište da su 1102. bila sklopljena »ona pacta conventa« i da je »vjerodostojnost ovog dokumenta (tj. *Qualitera*; O. M.), »kojega je autor crpao svoj tekst iz nekog autentičnog suvremenog izvora«, sasvim uvjerljivo obrazložena« (3). Naročito je važno da je on detaljno prikazao promjene u sastavu hrvatskog plemstva u okolici Zadra na temelju novih dokumenata, i to u razdoblju od XIV do XVII st., ponajviše s obzirom na pripadnike onih bratstava koja su u *Qualiteru* navedena. Na taj način stvorena mogućnost da se ustanovi pravo stanje u odnosu na ta bratstva, kakvo je postojalo u XIV st. — što je N. Klaić u svojim radovima o tom problemu propustila da uradi. Značajno je da su ta bratstva lokalizirana u tom kraju neprekidno od XII st. dalje, izuzevši Kukare i Snačice, na što je Lučić skrenuo pažnju. (4)

Na taj je način stvorena platforma da se kritički pristupi daljnjem provjeravanju pozitivističke teze N. Klaić (5) i B. Grafenauera (6) da je »zajednica dvanaest plemena« nastala u XIV st. zato da brani svoje ugrožene privilegije. Lučić rezonira

veoma oprezno, i baš zato njegova se argumentacija kreće sigurno. Ako u vrijeme navodnog osnivanja te zajednice, u onom kraju, gdje se nalazilo središte njezinih interesa, nema nikakvih podataka o dvoje njezinih osnivača, što upućuje na to da su oni ondje izumrli ili su se odande odselili, zašto bi se ta zajednica morala nazivati zajednicom dvanaest, a ne savezom deset plemena? Ako se ona u XIV st. naziva zajednicom XII plemena, a tada ih ima samo deset, onda je to znak da je ona otprije postojala. U protivnom slučaju, ona bi se morala nazivati zajednicom deset plemena, jer Kukari i Snačici — kako Lučić ispravno zaključuje — »ne bi mogli biti ni osnivači, ni članovi te ustanove u to vrijeme«, tj. u XIV stoljeću (7).

I u vezi s tim, odlučna je argumentacija o zahtjevu Virevića da ih se primi u broj »duodecim generationum« (8), što se moglo dogoditi samo u odnosu na »nečije ispražnjeno mjesto«. Budući da nije vjerojatno da bi kratko vrijeme poslije osnivanja takve zajednice čitavo jedno ili čak dva plemena bila izbrisana s lica zemlje u tom kraju, onda ne preostaje drugi zaključak nego taj da se radi o ustanovi starijoj od XIV st. i da je namjestu opaska da se ona »već degenerirala«, jer bilo tko izjavljuje da je njezin član (9).

Ne slažemo se s interpretacijom Lučića o našem stavu u vezi s odnosom *Qualiter-Pacta conventa*, jer se ona zapravo sastoji u identifikaciji *Qualitera* i *Pacta conventa*, što je provodi N. Klaić. Lučić ispravno postavlja stvar tvrdnjom da je *Qualiter* »zapis kasnijeg vremena s viješću o događaju koji se dogodio ranije«, ali griješi kada pripisuje O. M.-u mišljenje da je sam *Qualiter* međunarodni ugovor (10). U svoje vrijeme kazali smo: »Prema općenitom mišljenju, taj je povlašten sloj sačinjavalo 'dvanaest' bratstava, koja su naznačena u tzv. *Qualiteru* i kojih su predstavnici 1102 sklopili s Kolomanom ugovor, poznat pod nazivom *Pacta conventa*« (11).

Prema tome, mislim da je bilo dovoljno jasno istaknuto da je *Qualiter* jedna stvar i da je posve druga stvar međunarodni ugovor, sklopljen s Kolomanom, tj. *Pacta*

¹ Radovi Instituta JAZU u Zadru IX, 1962, 55—115.

² HZ XVI, 1963, 315—319.

³ Nav. dj., 57, bilj. 20.

⁴ Nav. dj., 316—317.

⁵ *Plemstvo dvanaestero plemena kraljevine Hrvatske*, HZ IX, 1956; *Postanak plemstva dvanaestero plemena kraljevine Hrvatske*, HZ XI—XII.

⁶ *Feudalizam kod jugoslavenskih naroda*, Enciklopedija Jugoslavije III.

⁷ Lučić, n. dj., 318.

⁸ Smičiklas CD XI, 631.

⁹ Lučić, n. dj., 317.

¹⁰ »Poznato je, naime, da *Qualiter* po svojoj formi nije međunarodni ugovor (usp. suprotno mišljenje: 'Pacta conventa su bila, dakle, međunarodni ugovor'; O. Mandić, 'Pacta conventa' i 'dvanaest' hrvatskih bratstava, HZ XI—XII, 189). Lučić, n. dj., 316.

¹¹ Mandić, kao gore, 166.

conventa. Naime, jedno je taj ugovor — konkretna historijska činjenica, koja slijeđi i iz drugih historijskih činjenica, kao što je npr. privilegirani položaj hrvatskog plemstva u odnosu na ugarsko, što — čini se — još nikome nije palo na pamet da niječe. A takvom ugovoru — u istoj logičkoj vrsti — može se jedno suprotstaviti tvrdnja o osvajanju Hrvatske od strane Kolomana, što čak ni mađarski historičar, unatoč svim svojim nastojanjima, nisu uspjeli dokazati.

Drugo je problem autentičnosti *Qualitera*. Čak i u slučaju, što ga ni teorijski ne dopuštamo, da bi netko ... da je to potpuno izmišljeni falzifikat, takav bi zaključak samo poništio jedan od dokaza o *Pacta conventa*, ali nikako ne činjenicu njihova postojanja. Da se i taj ugovor proglasi za legendu, bilo bi potrebno drugačije objasniti porijeklo privilegija hrvatskog plemstva mimo postojanja ugovora s Kolomanom. A to mislim da bi bilo teško uraditi. Zato postojanje ili nepostojanje *Qualitera* može olakšati ili otežati dokazivanje *Pacta conventa* kao konkretne činjenice, ali na današnjem stupnju naše historijske nauke njegovo eventualno nepostojanje ne može automatski implicirati da ih uopće nije nikada bilo.

Takva argumentacija vrijedi i za »dvanaest« bratstava. O njima ima dosta drugih podataka, iz kojih izlazi da je takav sloj hrvatskog plemstva, doista postojao pa *Qualiter* služi samo kao jedno od dokaznih sredstava.

Kako nam se čini, J. Lučić je bio preoštar u svojem zaključivanju kada dovodi u vezu autentičnost *Qualitera* s dokazom o postojanju Mogorovića, zato što ne uzima u obzir da transkripcije »*Murithorum*« (trogirski rukopis) i »*Cithorum*« (splitski rukopis) mogu potjecati od pogrešnog prepisivanja s istoga nečitljivog predloška, na što upućuje upravo činjenica da se radi o dvije pogrešne transkripcije. Kad bi u oba rukopisa stajalo »*Murithorum*«, onda bi situacija bila drugačija, jer bi upućivala na to da postoji pleme Murića.

U prošlosti nije bio rijedak slučaj da se pogreška nekog prepisivača vukla kroz više pokoljenja i da su kasniji prepisivači sa svoje strane dodavali svoj obol, počinjavajući nove pogreške. Da je tome tako, dovoljno je usporediti kako su prepisivači pisali riječ *vrv* u raznim rukopisima Poljičkog zakona.

U prilog takvom mišljenju govore podaci iz *Supetarskog kartulara* u kojima je

riječ i o »*duodecim tribus Croatorum*« i o »*sex generationes*«, pripadnici kojih su tobože »*principales, quibus pertinent banatum*« tj. »*Kacigi, Cucari, Snasci, Cudomirigi, Mogoruigi, Subigi*« (12). Zbog toga možemo smatrati ispravnim mišljenje Šišića da se radi o pogrešci koja potječe od činjenice da je ime Mogorović pisano u skraćenom obliku »kako nalazimo češće u ispravama npr. Mogorić mjesto Mogorović« i da je to bio uzrok pogreškama u kasnijim prijelazima *Qualitera*.

Oleg Mandić

SPOMENICA VIKTORA NOVAKA

Filozofski fakultet u Beogradu posvetio je svoj Zbornik, VII-1, 1963, 75-godišnjici prof. dra Viktora Novaka, koji na njemu djeluje od 1924. sve do danas. U opsežnom (444 str.) i lijepo opremljenom svesku, nastavnici toga Fakulteta — uglavnom historičari, povjesničari umjetnosti i arheolozi — sudjeluju s 28 rasprava, a B. Tebaković-Pecarski izradila je na dvadesetak strana (1—20) »*Bibliografiju radova*« svečara, u koju je unijela i ocjene ili bilješke o tim radovima.

Od historijskih priloga, u *Spomenicu* su uvršteni ovi: F. Papazoglu, O teritoriju ilirskog plemena *Ardieja* (71—86); M. Mirković, Prilog istoriji rimske provincije Donja Panonija početkom III veka n. e. (113—118); F. Barišić, Dosadašnji pokušaji ubikacije grada *Justiniana Prima* (127—142); R. Novaković, O nekim pitanjima granica Srbije, Hrvatske i Bosne u X veku (153—181); J. Ferluga, *Ke-kavmen* i njegovi izvori (185—196); B. Ferjančić, Porodica *Maliasina* u *Tesaliji* (241—248); S. M. Ćirković, »*Četvrtina*« (273—276); G. Ostrogorski, *Gospodin Konstantin Dragaš* (287—294); M. Spremić, *Sveti Srđ* pod mletačkom vlašću (295—312); I. Božić, *Prevlaka* — *Tumba* (197—206); V. Čubrilović, *Po-stanak plemena Kuća* (313—336); R. Samardžić, Nekoliko francuskih putopisaca XVII veka o Dalmaciji i Dubrovniku (361—376); A. Mitrović, *Zadarsko pitanje* na Konferenciji mira 1919 (427—444).

Analizirajući podatke u *Porfirogeneta* i *Dukljanina*, R. Novaković odbacuje u svom radu mišljenje i Račkog i Novako-

¹² V. Novak, *Supetarski kartular*, 1952, 230 (podcrtao O. M.).

vića o granicama Hrvatske i Srbije u X st. i utvrđuje različite faze, u kojima su se one mijenjale. Pri tom dolazi do zaključka, vrlo vjerojatnog, da zapadna granica Srbije za kneza Časlava nije dopirala dalje od porječja Plive i Janje, a istočna granica Hrvatske za Tomislava do planina koje s istoka zatvaraju Sarajevsko polje. Prvobitnu, pak, Bosnu ograničava na porječje gornje Bosne i Lašve, ostavljajući pitanje njezine granice na sjeveru otvorenim. — Napominjem da sam, s izuzetkom granice na sjeveru, došao do istog rezultata o području prvobitne Bosne u svojoj karti uz članak o povijesti Bosne i Hercegovine u Hrv. enc. III, 143, a da je već Vj. Klaić iznio ovu misao u svojoj »Povijesti Bosne«, 1882.

U svom prilogu o dubrovačkoj »četvrtini«, S. Ćirković objašnjava, na osnovu jedne presude od 17. IX 1401, razliku u davanju zemlje na obradu »secundum consuetudinem laboratorum districtus Ragusii« i »secundum modos Sclavorum«. U prvom se slučaju prirod, prema »ordo« iz 1335, dijelio na četiri dijela, »od kojih svaki pripada po jednom od elemenata proizvodnje: zemlji, zaprežnoj stoci, semenu i radu«, a u drugom su »ti elementi, kojima je raspolagao seljak, izgubili vrednost u odnosu na zemlju i seme koje je uvek davao gospodar zemljišta« (275). Prema tome, vlasnik zemlje dobiva »po slavenskom običaju 62,5%, a zakupac 37,5% priroda (tj. unam partem et mediam vel circha). Iz toga slijedi da se položaj seljaka u susjedstvu Dubrovnika između 1333 (kupnja Stona) i 1399 (kupnja bosanskog Primorja) pogoršao. »U Dubrovniku se — zaključuje Ćirković — taj sistem (tj. prema običaju »laboratorum districtus Ragusii«; J. Š.) trajno održao, dok se u zaleđu u toku šest decenija izmenio« (276).

Bibliografija brojnih historijskih priloga V. Novaka (muzički nisu uzeti u obzir) izrađena je s osobitom pomnjom, iako se i pri najsavjesnijem radu te vrste jedva može izbjeći neka pogreška ili propust. Zabilježio bih dvije neznatne omaške koja se neposredno tiču mene. Prikaz »Supetar-skog kartulara« u zagrebačkom »Vjesniku« ne potječe od mene, premda je potpisan inicijalima J. Š. Izostala je, naprotiv, moja bilješka u HZ VIII, 1955, 214, o članku »Ivan Kukuljević i Ivan Tkalčić na naučnim istraživanjima u Zadru«.

J. Šidak

PROBLEMI HRVATSKE POVIJESTI NA V MEĐUNARODNOM KONGRESU SLAVISTA U SOFIJI (SEPT. 1963)

Premda je problemima hrvatske povijesti na tom kongresu, kojemu su prvi put prisustvovali i slavenski historičari, bio posvećen svega jedan referat (J. Šidak, Južnoslavenska ideja u Ilirskom pokretu; v. JIČ II, 1963, br. 3) — od ukupna četiri referata jugoslavenskih historičara — ipak su u radu kongresa i anketi koja mu je prethodila dodirnuti, posredno ili neposredno, različita pitanja iz hrvatske prošlosti.

Iznenaduje što o obilatoj problematici hrvatskog glagolizma, u vezi s proslavom Ćirila i Metoda koja je kongresu utisnula svoj pečat, nije progovorio ni jedan referat, kao što je uopće izostao prinos jugoslavenskih slavista plenarnoj sjednici posvećenoj toj proslavi.

Izuzetno mjesto, slučajnim stjecajem prilika, dobio je Juraj Križanić, o kome je pročitano pet referata (A. Kadić, Križanić's formative years; J. Badačić, J. Križanić — preteča Ivana T. Posoškova; J. Hrašte, Prinosi poznavanju hrvatsko-srpskog jezika J. K-a; T. Eekman, Jazyk Juriija K-a; M. V. Du Feu, J. Križanić i obščeslavjanskij sintaksis). Od tih referata najvažniji je po svojim rezultatima referat A. Kadića (Indiana), odštampan u znatno proširenom obliku u zborniku: American contributions to the Fifth Intern. Congress of slavists (167—200). U njemu je autor prikazao Križanićev život do njegova konačnog odlaska u Rusiju 1658. i došao do zaključka da se njegov rad ne može ispravno ocijeniti bez poznavanja dotadašnjega misaonog razvoja u Hrvata, osobito neposrednog utjecaja R. Levakovića, i da se slavenska ideja u Križanića ne može odvojiti od njegova katolicizma. Podjela u sekcije nije dopustila da se ovih pet referata o Križaniću poveže u neke vrste simposijuma i tako omogući plodnija diskusija. Nadovezujući na referat A. Kadića, J. Šidak se suglasio s njegovom osnovnom tezom, a kao neispravno ocijenio novije mišljenje L. M. Morduhoviča o Križaniću kao protivniku feudalnih odnosa u društvu.

D. Angelov (Sofija), koji je dosada dao nekoliko zapaženih radova o bogumilstvu (usp. ocjenu J. Šidaka o njegovu prvom cjelovitom prikazu »Bogumilstvo v Bălgarija«, 1947, u HZ III, 1950, 340—342), ograničio se u svom referatu o bogu-

milstvu u slavenskim zemljama samo na Balkanski poluotok, iako je u prethodno štampanom tekstu obuhvatio i Rusiju i upravo sa tog područja iznio misli vrijedne osobite pažnje. Naprotiv, o bogumilstvu u Srbiji i Bosni nije mogao da kaže ništa izvorna i nova. J. Šidak je u diskusiji istakao važnost razlikovanja između diteističkog pavlikijanstva i monoteističkog bogumilstva, na što je u svojim radovima skrenuo pažnju B. Primov (usp. o njima ocjenu J. Šidaka u HZ XIV, 1961, 311—317), i upozorio na otvorena pitanja koja složena problematika »crkve bosanske« još uvijek nameće.

U svom komparativno-pravnom razmatranju o »sotnji« (stotini) kao drevnoj društvenoj zajednici u istočnih i južnih Slavena, Ju. V. Bromlej (Moskva) se za potonje ponajviše služio podacima hrvatskih pravnih spomenika. Uspoređujući ih sa sličnim podacima ruskih izvora, on je zaključio da se administrativno-teritorijalna podjela kojoj je na čelu »satnik« javlja samo u razmjerno kasno naseljenim, perifernim krajevima i da razvoj ustanove »satnika« pokazuje u inače vrlo udaljenim krajevima mnoge zajedničke crte.

Pokušaj poredbeno-pravnog proučavanja trebalo je da pruži i referat Z. Kaczmarczyka (Poznań) o »problematici početaka gradova i gradskog prava u Jugoslaviji«, ali je B. Grafenauer u diskusiji konstatirao da referent nije dovoljno uzeo u obzir svu raznolikost toga razvoja u pojedinih našim krajevima. (Spomenuti referat nije bio objelodanjen.)

U svom referatu o »polonofilstvu kod Srba i Hrvata u prvoj polovini XIX veka kao osnovi pojačanom interesovanju za poljsku književnost« (Prilozi za književnost itd. 29, 1963), Đ. Živanović je iznio neke zanimljive podatke o toj pojavi u Srba, ali je udio Hrvata u njoj obradio vrlo oskudno. Međutim, genezu tzv. Garašaninova Načertanija nije tačno prikazao (usp. o tom pitanju najnovije radove V. Žáčka u HZ XVI, 1963, i R. Perovića u IG 1963).

Na hrvatsku prošlost odnosi se velikim dijelom i referat H. Batowskog (Kraków) o »revolucionarnoj suradnji zapadnih Slavena s južnima u okviru januarskog ustanka«, tj. poljskog ustanka 1863/4 (usp. o njemu bilješku Lj. Kuntić u ovom svesku HZ). Izrađen na osnovu dragocjene i zauvijek izgubljene građe koju je sam referent uspio da objavi (usp. ocjenu Lj. Kuntić u HZ X, 1957, 168—172) kao i na osnovu nekih novih podataka u prilozima

drugih autora, referat prikazuje Kvaternikove veze s poljskom revolucionarnom vladom, u službu koje se 1864. stavio.

Premda se bugarski referat K. M. Kueva odnosio na »problem slavenskog jedinstva u poeziji Petra Preradovića«, on je morao na više mjesta dodirnuti i historijsku stvarnost u kojoj je ta poezija, od 1848. dalje, nastajala. Na žalost, način pristupanja toj stvarnosti nosi u referatu jake tragove šablonizacije koja olako prelazi preko nekih složenih problema novije hrvatske povijesti. Isti nedostatak pokazuje i referat Hr. Hristova o odjecima oslobođenja bugarskog naroda u slavenskom društvu. Autor je pokušao da pisanje A. Starčevića, nesklono Bugarima, objasni vezama jednog dijela hrvatske buržoazije — s politikom Monarhije (tako u objavljenom tekstu, »Slavjanska filologija« IV, 211)!

U vezi s ovim kongresom provedena je još prije njegova sastanka međunarodna anketa o različitim pitanjima, među kojima je bilo »općeslavenskih historijsko-filoloških«. Odgovori, u obliku teza, objelodanjeni su u 2. sv. kongresnog zbornika »Slavjanska filologija«, 291—354. Oni uglavnom potječu od Čeha i Rusa; iznenađuje činjenica da se među učesnicima ne nalaze Poljaci, Slovaci i Jugoslaveni, a nije poznato da li je uopće i postojala mogućnost da netko iz Jugoslavije u toj anketi sudjeluje. Hrvatska je povijest bila u njoj neposredno zastupana samo pitanjem o »pokretnim silama i ideološkim osnovama« ilirizma, a posredno pitanjima koja se odnose na bogumilstvo i ulogu masa u postanku novih država 1917/8. Budući da se o sažeto formuliranim tezama ne može donositi neki određeniji sud, jer im nedostaje svaka argumentacija, dovoljno je napomenuti da je I. I. Leščilovska (Moskva) pridala u njima naročito značenje ulogi hrvatske aristokracije (!) u ilirskom pokretu, što se — ako aristokracija treba da znači visoko plemstvo — ne može primiti kao ispravno, i da u ideji »Velike Ilirije« (koje?) pronalazi mješavinu naprednih i nazadnih crta, o kojima, međutim, nedostaju nesumnjivo utvrđeni podaci. J. Loos (Prag), koji je posljednjih godina objavio više odličnih priloga o pavlikijanstvu, upozorava, s pravom, na socijalnu raznorodnost heretičkih pokreta u različitim sredinama i razvojnim etapama. Među ostalim konstatira da je »crkva bosanska« za razliku od bugarskog bogumilstva (kakvo je bilo barem u X st.), bila sa-

veznik vladajuće feudalne klase«. — J. Poláková (Brno) pretpostavlja da se u narodnim pripovjeticama Južnih Slavena »jasno ističe prvobitna bogumilska jezgra događaja« i da su, štaviše, na bogumilstvo »nadovezivale revolucionarne tradicije pučkih protufeudalnih ustanaka u Evropi« (313)! M. A. Birman i A. Manusevič (Moskva) zastupaju poznatu tezu o »nacionalnooslobodilačkom pokretu narodnih masa« kao glavnoj poluzi u procesu nastajanja novih država na ruševinama Monarhije. Premda su skloni da pronalaze revolucionarne akcije masa i ondje gdje ih nije bilo, ipak Manusevič ocjenjuje pobunu kotorskih mornara 1918. isključivo kao akciju za mir i nezavisnost »Hrvatske i drugih slavenskih zemalja u Austro-Ugarskoj« (343).

J. Sidak

Sandor Mihalik, *Problematik der Rekonstruktion der Monomachos—Krone*, Acta Historiae Artium IX, Budapest 1963, fasc. 3—4, 199—243.

Jedan od najistaknutijih mađarskih historičara umjetnosti, koji se pretežno bavi proučavanjem zlatarskih radova, Sandor Mihalik, osvrće se u ovoj studiji kritički na raznovrsna mišljenja različitih mađarskih i inozemnih učenjaka o zlatnim pločicama i likovima izvedenim emaljem na pregrade (čelijastim emaljem) koje su još 1860. nađene u Ivanki pri Nitre (na današnjem čehoslovačkom području), a otkupljene u tri skupine 1860—70, za Mađarski narodni muzej u Budimpešti. Na najvećoj od tih pločica prikazan je bizantski car Konstantin Monomah (1042—55), na dvjema, nešto manjim, njegove dvije suvladarice: Zoe, njegova žena, i Teodora, njezina sestra, obje kćeri cara Konstantina VIII. Na ostala dva para postepeno još manjih ploča nalaze se dvije plesačice i dva alegorijska ženska lika vrlina: Iskrenosti i Poniznosti. Dvije najmanje okrugle ploče prikazuju poprsja apostola sv. Petra i sv. Andrije.

Uspoređujući te komade s dijelovima sačuvanih vladarskih kruna iz XI st., M. upozorava i na neke osobitosti bizantskih shvaćanja o značenju carskog dostojanstva te predlaže kao svoju hipotezu novo tumačenje smisla prikazanih likova, a ukazuje i na to da zacijelo manjkaju barem

još četiri ploče. M. smatra vjerojatnim da je car Konstantin poslao tu krunu između 1046. i 1050. mađarskom kralju Andriji I (1047—60) u doba kad se Andrija oslonio na Bizant da oslobodi Mađarsku od njemačke prevlasti. U to vrijeme nalazila se kruna sv. Stjepana u njemačkim rukama, pa je Konstantin darivanjem krune Andriji mogao nastojati da ga bliže poveže s Bizantskim carstvom. Kralj Andrija bio je odgojen u Kijevu na dvoru velikog kneza Jaroslava, pa se tu i pokrstio te uzeo za ženu kneževu kćer Anastaziju. Kasnije je Jaroslavov sin Vsevolod oženio kćerku Konstantina Monomaha, pa je Andrija postao šurjakom te bizantske princeze.

Budući da je na kruni, pored medaljona apostola Petra, bio i medaljon apostola Andrije, M. drži da je lik sv. Andrije zacijelo stavljen upravo zbog toga jer je taj apostol bio imenjaka i zaštitnik mađarskog vladara kome je kruna bila namijenjena. Kruna je vjerojatno zakopana u vrijeme kad je Andrija morao bježati pred svojim bratom Belom.

Na bizantskom dvoru smatralo se cara »novim Davidom«, a budući da psalmi Davidovi spominju plesačice, koje su plesale oko kralja Davida, češće su bizantski carevi prikazani okruženi plesačicama, pa se tako može tumačiti i likove plesačica na Monomahovoj kruni. M. ne smatra vjerojatnima hipoteze onih koji su u likovima tih plesačica i u alegorijama krijeposti vidjeli dvije careve metrese Sklerenu i alansku princezu koja je nakon Sklerenine smrti postala carevom oficijelnom ljubavnicom.

M. ističe da sačuvane pločice Monomahove krune potječu od trojice majstora, a jedan od njih (majstor apostolskih poprsja) djelovao je još u X st., dok su druga dvojica suvremenici prikazanih vladara. Budući da ima i drugih primjera djela bizantskih zlatara na kojima su bili upotrebljeni dijelovi različitih ruku i doba, M. smatra da se to zbilo i kod sastavljanja Monomahova dara Andriji, tj. da su zlatari carske radionice iskoristili i dva starija medaljona za ukras te krune.

Te su pločice nađene prilikom oranja, ali prodavač nije označio tačno mjesto nitli je sve pločice najednom ponudio muzeju, nego ih je donosio u tri skupine u toku deset godina. M. pretpostavlja da su neki dijelovi tog nalaza vjerojatno prodani i drugamo. Prema kompoziciji drugih kruna,

dijadema i srodnih bizantskih predmeta iz XI st., kao i prema opsegu niza sačuvanih pločica te Monomahove krune, M. zaključuje da su oni komadi koji nedostaju vjerojatno prikazivali Krista u slavi, Bogorodicu, još dvije plesačice i jednu ili dvije vrline. Najveća ploča s Kristom u slavi (*Maiestas Domini*) morala se nalaziti na pročelju krune, u njenoj glavnoj osi. Na suprotnoj strani u začelju (iznad vladareva potiljka) bila je ploča s carem Konstantinom. Pored cara bile su zacijelo obje suvladarice. M. drži da je uz njih bila negdje i ploča s Bogorodicom, poput one što se nalazila u zbirci Botkin i koja je po Mihalikovu mišljenju rad istog majstora koji je izveo pločice vladarskih likova Monomahove krune. Objе sačuvane pločice s plesačicama prikazuju ove u pokretu na desno, pa M. ukazuje na pločicu u londonskom Victoria and Albert Museumu na kojoj je plesačica prikazana u suprotnom pokretu. M. drži da ta pločica, nabavljena 1921, zaista potječe iz istog nalaza kao i ostali dijelovi Monomahove krune. Pored te plesačice mora da je postojala još jedna, u sličnom pokretu na lijevo, a vjerojatno je postojala barem još jedna pločica s alegorijom neke vrline, možda i dvije takve pločice.

Lisnate vitice s pticama, što su prikazane kraj likova na Monomahovoj kruni, M. uspoređuje s podacima iz onodobnih kronika, prema kojima su u prijestolnoj dvorani okruživala vladarev prijesto zlatna drva, na čijim su granama melodiozno cvrkutale ptice-automati.

M. nastoji dokučiti značenje ovalnih, dolje usiljenih štitolikih predmeta prikazanih na desnom bedru obiju Konstantinovih suvladarica. Na tim štitovima vidi se dvostruk krst, koji M. povezuje s kultom Bogorodice i carica samih. Vjerojatno je simbolični smisao tih štitova uglavnom blizak značenju navedrenika na svećeničkoj odjeći.

Bez sumnje će Mihalikova studija ponovo pobuditi zanimanje mnogih bizantologa i drugih historičara umjetnosti i potaći ih da nastoje na osnovu vlastitog poznavanja različitih zbirki pomoći da se možda zaista pronađu pločice koje nedostaju ili da se na drugi način riješe problemi koje dragocjena Monomahova kruna nameće.

I. Bach

Procopius Din Caesarea, *Razboiul cu Gotii (traducere si introducere de H. Mihăescu)*, Bucuresti 1963, str. 304

U izdanju Akademije Narodne republike Rumunije (Academiei republicii populare Romine) u Bukureštu, a u seriji «Scriptores byzantini III», objavljen je rumunjski prijevod historije gotskog rata od Prokopija iz Cezareje.

U Uvodu (5—22) prevodilac opisuje najprije rodni kraj Prokopijev, prilike, socijalno porijeklo, odgoj, političko shvaćanje i sl. Zatim govori o Prokopijevu radu na historiji gotskog rata i o teritoriju gdje se rat vodio, uz naznaku lokaliteta i ostalih podataka, a zadržava se napose na rukopisima, dosadašnjim izdanjima i prijevodima ovog historijskog izvora. Slijedi prijevod svih 4 poglavlja Gotskog rata (25—274) na rumunjski jezik, s bilješkama o ličnostima, događajima, datumima, godinama, geografsko-historijskim lokalitetima i sl. Na kraju je prevodilac donio index osoba, mjesta i stvari. Priložio je i dvije geografsko-historijske karte: jednu — zemalja Italije i Afrike za vrijeme Justinijana i drugu — rimskog imperija 560. g. s pograničnim narodima.

Prevodilac poznaje i našu literaturu, pored ostalog i radove P. Skoka, S. Antoljaka i osobito naših bizantologa G. Ostrogorskog i Fr. Barišića.

J. Lučić

HISTORIJSKI PREGLED

Osim stalnih rubrika: »Nastava historije«, »Prikazi« i »Kronika«, ovaj organ Saveza, društava historičara SFRJ donio je u dva svoja posljednja godišta (VIII, 1962, i IX, 1963) znatan broj »članaka i rasprava«, kao i »dokumenata«, koji po svom značenju prelaze uski okvir »časopisa za nastavu historije«, iako je njihova neposredna korist u nastavi nesumnjiva. Kronološki se ovi prilozi gotovo isključivo odnose na povijest XIX i XX stoljeća — i to pretežno hrvatsku, jer je suradnja iz drugih republika još uvijek, na žalost, nedovoljna.

O pojedinim događajima iz razdoblja 1914—45. govore ovi prilozi: B. Petranović, Građanska opozicija u Privremenoj narodnoj skupštini protiv odluka Drugeg zasjedanja AVNOJ-a (IX, 225—231); Ž. Avramovski. Izveštaji Ulbrihta

von Hassella o putu u Beograd i Zagreb u početku novembra 1940 (IX, 136—146); Ž. Avramovski, Problem Albanije u jugoslovensko-italijanskom sporazumu od 25. III 1937 (IX, 19—31); H. Matković, Jedno predavanje Sv. Pribičevića o šestojanuarskoj diktaturi (VIII, 287—294); B. Krizman, Trumbićeva misija u inozemstvu uoči proglašenja šestojanuarske diktature (VII, 176—202); H. Matković, Iz političke korespondencije 1919/20 (VIII, 133—144); H. Matković, Pad bana Matka Laginje (VIII, 39—50); B. Krizman, Promemorija A. Trumbića o Mariboru i Radgoni na Pariškoj mirovnoj konferenciji 1919 (VIII, 70—78); B. Krizman, Korespondencija A. Trumbić—M. Drinković—J. Gazzari 1918—1919 (IX, 56—70); B. Krizman, Austrougarska diplomacija u danima raspadanja Dvojne monarhije 1918 (VIII, 15—38); D. Šepić, Svjedočanstva suvremenika o radu Frana Supila 1914—17 (IX, 208—224 i 303—321).

Na XIX st. i početak XX st. odnose se ovi prilozi: S. Budisavljević, Diplomatska pozadina Friedjungova procesa (VIII, 219—234); J. Šidak, Hrvatsko pitanje u Habsburškoj monarhiji (IX, 101—121 i 175—194); M. Gross, O nekim aspektima razvoja nacionalne ideje za vrijeme narodnog preporoda u Dalmaciji (IX, 11—18); T. Aras, Buržoaske i socijalističke teorije o rješavanju istočnog pitanja kod Srba i Hrvata (IX, 40—46); J. Šidak, Češko pitanje u austrijskoj politici 1874—1914 (VIII, 255—271); J. Šidak, Razvoj slovačkoga nacionalnog pitanja od 1860. do 1914 (IX, 258—266); T. Peruško, Borba za školstvo u Istri (VIII, 156—162); V. Bogičević, Pokušaj osnivanja „interkonfesionalnih“ osnovnih škola u Bosni i Hercegovini 1879 (IX, 32—39); J. Beroš, Stav carskoga dvora prema sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom (VIII, 163—175); M. Pavlinović, Lični dodiri E. Kvaternika s M. Pavlinovićem (VIII, 272—278); M. Valentić, Pitanje Vojne krajine na hrv. saboru 1861 (VIII, 54—60); J. Šidak, Narodni pokret Slovaka 1848/9 (VIII, 97—106).

Problemi iz razdoblja starijih od XIX st. obrađuju se u svega dva priloga: N. Klaić, Seljačke bune u Hrvatskoj u XVI i XVII stoljeću (VIII, 107—117); M. Valentić, O nekim pitanjima hrvatske povijesti u svijetlu objavljenih izvora i novije literature (IX, 287—297).

U X godište (1964) HP ulazi s nešto promijenjenom redakcijom (gl. ur. M. Gross) i programom rada koji je više prilagođen

potrebama nastave u vezi s današnjom reformom školstva. Pokazuje to već 1. broj, gotovo isključivo posvećen problemima nastave povijesti.

JUGOSLOVENSKI ISTORIJSKI ČASOPIS, zasnovan kao četvrtgodišnjak, ne izlazi — iz objektivnih razloga, kako tehničkih i suradničkih, — redovito, ali unatoč svemu ipak uspijeva da, s nekim zakašnjenjem, izađe s četiri broja svake godine, što je već, samo po sebi, činjenica vrijedna pažnje. Ne ulazeći u ocjenu pojedinih brojeva, HZ je u dvije prilike (XV, 343/4, i XVI, 376) upoznao svoje čitaoce sa sadržajem prvih pet brojeva JIČ-a (I, 1—2; II, 1—3). Iz tih se bilježaka vidi da su oduži prilozi u njemu rijetki i da članci imaju uglavnom esejistički karakter — što je velikim dijelom uvjetovano njegovim opsegom kao i nastojanjem redakcije da prije svega donosi ocjene i da čitaoce obavještava o znanstvenim ustanovama, kongresima, savjetovanjima i sl., dakle organizacionoj podlozi znanstvenog rada. U tom pogledu JIČ dobro ispunjava osjetljivu prazninu u jugoslavenskoj historiografiji koja uglavnom raspolaze samo časopisima-godišnjacima, a ni oni ne izlaze redovito. Prelazeći s br. 2/1964. na prikazivanje ovih časopisa i drugih povremeni izdanja-zbornika, JIČ će se još više približiti svojoj osnovnoj zadaći: da bude, prije svega, kopča naših nacionalnih historiografija, forum u kojem će se što potpunije odražavati historiografski rad u cijeloj zemlji.

U daljnja tri broja (II, 4, i III, 1—2), koja su izašla do kraja ljeta 1964, suradnja je u JIČ-u dobila još izrazitije jugoslavensko obilježje. Broz suradnika iz pojedinih naših nacionalnih sredina očigledno raste, a u pojedinim se rubrikama sve više uspijeva obuhvatiti djelatnost jugoslavenske historiografije u cjelini. Kao i prije, težište je tematike u prilogima i ocjenama na novijoj povijesti, što će vjerojatno ostati za JIČ i dalje značajno, iako redakcija nastoji da suradnju ne ograniči nikakvim vremenskim ili sadržajnim granicama i da je proširi na sva razdoblja i područja bez razlike.

Broj 4/1963. posvećen je jednim svojim dijelom 20-godišnjici AVNOJ-a, ali su prilozi o tome historijskom događaju ispali nekako odviše prigodni. Zavređuju pažnju

članci J. Mihaljevića, Osvrt na objavljenu građu i literaturu o II zasjedanju AVNOJ-a (3—23) i M. Apostolskog, II zasjedanje AVNOJ-a i vojno-politička situacija u Makedoniji (24—35). Na razdoblje NOP-a i njegovu prethistoriju odnose se u posljednja tri broja još ovi »članci« i »prilozi«: J. Marjanović, Ekonomska politika nemačkih nacističkih okupatora u Jugoslaviji 1941—1945 (II/4, 73—95); D. Biber, Ustaše i Treći Reich (III/2, 37—56); B. Krizman, Osvrt na autobiografiju V. Mačeka (na i. mj., 57—75); Ž. Avramovski, Pitanje učesća Jugoslavije u vojnim akcijama protiv Italije za vreme italijanske agresije na Etiopiju (13—36).

Razdoblje XIX i početka XX st. zastupano je ovim prilogima: D. Janković, Uloga naprednih društvenih snaga u stvaranju jugoslovenske države 1918. godine (II/4, 44—56); M. Gross, O nacionalnom pitanju u Hrvatskoj u vrijeme krize dualizma (III/2, 3—14); V. Melik, O neka-terih vprašanih slovenske politike v začetku šestdesetih let devetnajstega stoletja (III/1, 37—54); S. Gavrilović, Naša posleratna istoriografija o revoluciji 1848—1849 u Vojvodini (III/1, 71—98); K. Džambazovski, Novi prilozi historiji kulturno-političkih odnosa makedonskog i srpskog naroda u XIX veku (III/1, 55—70).

O problemima starije povijesti raspravljaju: B. Đurđev, »Crkvene baštine« i »vlasteli černogorski« u dva crnogorska dokumenta iz XVII veka (III/2, 15—36); I. Božić, Promene u društvenoj strukturi srpskih zapadnih oblasti uoči turskog osvajanja (III/1, 3—12); E. Werner, Stanje i zadaci medievistike u DR Njemačkoj (III/2, 76—86); J. Papadrianos, Da li je Đurađ Branković bio u srodstvu s dinastijom Paleologa? (na i. mj., 87/2).

Za sebe stoji kritički prikaz M. Gross, O francuskoj sociološkoj historiografiji (II/4, 57—72), kakvih bi trebalo da bude što više.

Među brojnim ocjenama nalaze se: Istorija Jugoslaviji I (B. Grafenauer; III/2, 89—98); V. M. Hvostov, Istorija diplomatii II (V. Čubrilović; III/2, 98—105); J. Marjanović, Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941 (D. Živković; III/1, 134—141); V. Terzić, Jugoslavija u aprilskom ratu (B. Hrabak; II/4, 116—123); I. Meštrović, Uspomene na političke ljude i događaje (B. Krizman; II/4, 105—113); J. Horvat, Frano Supilo (D. Šepić; na i. mj. 97—101) i dr.

Među izvještajima o kongresima i sl. nalaze se: J. Marjanović, III Međunarodni kongres za historiju evropskog pokreta otpora u Karlovim Varima (II/4, 141—144); J. Šidak, Historija na V međunarodnom kongresu slavista u Sofiji (III/1, 135—139); B. Grafenauer, Međunarodna znanstvena konferenca o Velikomoravski državi in bizantinskom poslanstvu (na i. mj., 139—145) i dr.

WÖRTERBUCH DER ANTIKE. Mit Berücksichtigung ihres Fortwirkens. In Verbindung mit E. Bux und W. Schöne verfasst von Hans Lamer. VI Aufl., Stuttgart 1963, Kröner Verlag.

Ima knjiga koje posvjedočuju svoju vrijednost i u znanstvenim krugovima, mada su prvenstveno namijenjene široj upotrebi, nespecijalističkoj javnosti. Takav je ovaj »Rječnik antike«, koji u potpuno prerađenu VI izdanju gotovo u cijelosti zadržava koncepciju, raspored građe i većinu natuknica iz prvog izdanja. Dvije stvari bitno određuju karakter knjige: podnaslov »mit Berücksichtigung ihres Fortwirkens« i upozorenje na metodu leksikona, što ju je u predgovoru I izdanja Lamer nazvao »durchlaufende Betrachtungsweise«, dakle načinom promatranja u kontinuiranom slijedu. Toj su metodi Lamerovi suradnici Bux i Schöne, a od IV izd. sam Schöne i u ovom najnovijem zajedno s Brandenburgom i Krohom, ostali potpuno vjerni, čuvajući i prvotnu misao vodilju knjige da prikaže die *Altertumswissenschaft* kao *eine Gegenwartswissenschaft*. U tome je i bila novina »Rječnika«, kad se prvi put pojavio upravo prije 30 godina, u tome i jest njegovo posebno značenje i posebna vrijednost, koju slični manji leksikoni nisu ni pokušali oponašati ili nadomjestiti. Lameru i suradnicima uspjelo je, naime, na originalan način istrgnuti antiku iz isključivosti usko specijalističkih razmatranja i — gotovo da kažem — »uvući« suvremenog čitaoca, osupnuta tehničkim napretkom 20. stoljeća, u raznolika zbivanja antičkog svijeta, upozoravajući ga na spoznajne vrednote i mnogostruka tehnička ostvarenja davno prije nas, prije 2000 i prije 3000 godina.

Najnovije izdanje na 639 stranica standardnog formata Krönerovih leksikona obrađuje u oko 3000 natuknica svjedočan-

stva antičkog duha, umjetnosti i povijesti, materijalne kulture i svakodnevnih činjenica. Uz povijesna i književnopovijesna, mitološka i geografska imena, koja se bez naročitih teškoća mogu naći u drugim leksikonima i priručnicima, pa makar i ne na tako sažet i pristupačan način obrađena, ovaj leksikon sadržava stotine dragocjenih pojmova iz života antike, koji su se stoljeća i stoljeća zadržali kao bitni sastavni dio evropske civilizacije i kulture. Upravo kontinuitetu tih kulturnopovijesnih vrednota od antike do danas »Rječnik antike« obraća najveću pažnju. Mnoge pojmove s tog područja teško bismo našli u drugim priručnicima ili bismo bili upućeni na mučna i dugotrajna traženja po djelima antičkih autora ili usko specijalističkih djela, a uz to ipak ostajući bez tačnih i brzih informacija, koje nam daje Lamer u tečnu stilu i s izrazitim smislom za žive vrijednosti antike do danas i danas. Tâ gdje će običan čitalac, a često i stručnjak kojemu je na raspolaganju izvrsno opremljena knjižnica, naći tako precizne i duhovito povezane podatke o oznakama časti i odlikovanjima, o troškovima gradnje, pivu, prozorima i staklu, kovanom novcu, odjecima kretske-mikenske kulture, pravopisu, pošti, putnim vodičima, školskim knjigama, sportu, vodovodu, nazivima brojeva i mjeseci, novinama — o mnogočemu što se zove tokom i navikama svakodnevnog života?!

Usporedimo li ovo izdanje s II (iz god. 1936), opazit ćemo prvu i glavnu vanjsku razliku u tome da je sada velikom broju članaka dodan najuži izbor novije bibliografije (uz pisce i pojedinačna djela navedena su također originalna izdanja i njemački prijevodi). Stara su izdanja bibliografiju rijetko spominjala. Svi su članci, što je posve razumljivo, usklađeni s najnovijim znanstvenim rezultatima. Dosta ima natuknica, koje su skraćene, poneke proširene, a neke neaktualne izbačene. Ako se promotre natuknice, koje su u ovom izdanju ispuštene odnosno novo dodane, može se s priličnom sigurnošću utvrditi načelo novih priređivača: rječnik je sistematski obogaćen nužnim geografskim, povijesnim i mitološkim pojmovima i imenima, ali pored toga i nekim općim, kulturnopovijesnim i sl. pojmovima, za koje je upravo čudno, što ih — barem u II izd., s kojim uspoređujem — nije bilo (npr. *Agora*, *Alae*, *Album*, *Kataloge*, *Kopfbedeckung*, *Kunstprosa*, *Vulgata* itd.). Međutim, koliko

je rječnik s pravom obogaćen pojmovima, uže vezanim za antiku, toliko je lišen nekih natuknica kulturnopovijesnog ili jezičnog karaktera, koje bismo rado našli i u ovom izdanju (npr. *Ai zu ae*, *Kiste*, *Klaviere*, viz., *Volkssprache*, *y*, *z*, *Zement*, *Zimt*, *Zivilisation* s. *Civilisation* i sl.). Da bi se olakšala upotreba leksikona onima koji ne znaju grčki, sve su grčke riječi i fraze navedene samo u latiničkoj transkripciji. Tome nema zamjerke, ali ne vidim ipak razloga, zašto u tim transkribiranim riječima nigdje nisu označeni i akcenti. Starija su izdanja čak i u mnogim latinskim riječima, osobito imenicama, označavala akcente!

»Wörterbuch der Antike« i u najnovijem obliku u potpunosti zadržava funkciju pouzdana i priručna informatora o mnogim vidovima antičkog života i njegovih odjeka do danas. Dodat ću ipak: mnogi su članci stilizirani sažetije i naučno strože, čime je knjiga izgubila ponešto od svoga prvotnog čara, od one ležerne neposrednosti, kojom ju je bio prozeo začetnik i prvi urednik Lamer. No u svakom slučaju, i ovaj leksikon na svoj vrlo praktičan i uvjerljiv način potvrđuje neprestanu i neophodnu prisutnost antike u našem životu, koji bi za mnoge vrednote bio siromašniji, da nema tradicija, što nam ih je antika namrla.

Vladimir Vratović

DER KLEINE PAULY. Lexikon der Antike. Auf der Grundlage von Pauly's »Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft« unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter bearb. und herausgeg. von Konrat Ziegler und Walther Sontheimer, Lief. 1—5: Aachen — Buchhandel. Stuttgart 1962-64, Druckenmüller Verlag.

U prvi mah nameće se usporedba ovoga novog leksikona (skraćivat ću ga: *KIP*) s već poznatim Lübkerovim i oxfordskim, koji su opsegom i brojem natuknica osjetno manji, ali mu se po koncepciji donekle približavaju. »Reallexikon des klassischen Altertums« (ured. Lübker, Geffcken i Ziebarth, 8. prerađ. izd., Leipzig-Berlin 1914) i gotovo pō stoljeća noviji »The Oxford Classical Dictionary« (Cary, Denniston i dr., 1949. i novija izd.) također navode najvažniju primarnu i sekundarnu naučnu li-

teraturu uz članke. Engleski je leksikon — ističe se to i u njegovu predgovoru — u usporedbi s Lübkerom »less purely factual« i posvećuje »more space to biography and literature, less to geography and to bibliographical information«. Da je po obrađenim rezultatima i navedenoj literaturi moderniji od svoga njemačkog pret-hodnika, razumljivo je i iz kronoloških razloga.

Kad bude završen, naš će KIP imati 4 sveska (formata 16x22,5 cm), svaki po 800 stranica, odnosno 1600 stupaca, i u oko 15000 natuknica obradit će sva područja antičkog života. Nesumnjiva je prednost KIP-a pred spomenutim Lübkerovim i oxfordskim leksikonom ne samo u tome što će biti bar tri puta veći od svakoga od njih, nego je i izbor pojmova širi i pre-teže se na više znanstvenih područja: kako na književnu, pravnu, privrednu i socijalnu povijest, gramatiku, privatne i javne starine, tako i na graditeljstvo, kemiju, epigrafiku i obrt, pa na filozofiju, medicinu, metrologiju, glazbu, etnografiju, tehniku, sport itd. Ukratko rečeno, rađen na temelju Pauly-Wissowine »Realencyclopädie«, KIP zadržava duh sistematičnosti i preciznosti svoga monumentalnog predloška, ali je radi brze znanstvene konzultacije sveden na realni minimum u broju i dužini obrađenih pojmova.

Prikazujući u časopisu »Živa Antika« 1. sveščić (Aachen-Aigina) KIP-a, usudio sam se predvidjeti da će novi leksikon biti pouzdan priručnik filolozima i historičarima, arheolozima i kulturnim historičarima, pravnicima i dr., svima koji su po užoj specijalnosti ili širem znanstvenom interesu upućeni na raznovrsnu problematiku antičkog života. Ogleđavši dosad izašlih 5 sveščića, koji na ukupno 960 stupaca obuhvaćaju pojmove od *Aachen* do *Buchhandel*, mogao bih potvrditi svoj prvi dojam. KIP doista je i sistematičan i pregledan. U njemu su brižljivo probrane natuknice iz velike RE, pokatkad su dodane i nove (npr. *Aberkionsinschrift*, *Abguss*, *Accentus* itd.), a stilizacija članaka i argumentacija primarnom literaturom skrajnje su sažete. Gotovo svaki članak ima u tekstu ili na koncu po dva, tri ili više bibliografskih podataka, uglavnom novijih ili najnovijih, uz ona starija djela ili temeljne članke iz RE, ukoliko su još uvijek standardni.

Iz činjenice da su jedan od urednika (Ziegler) i izdavač isti u KIP-u i u RE pogrešno bi bilo zaključivati da je KIP

samo minijaturni prijepis i ekscerpt velike RE. On je i to, što je uostalom istaknuto naslovom i podnaslovom. Međutim, usporedba niza članaka, kako su obrađeni u »velikom« i »malom« Paulyju, očito dokazuje samostalnost suradnika KIP-a, kad god su moderna istraživanja premašila stare podatke i sintetičke sudove. Ako bi se pomislilo da je to slučaj samo u ovih nekoliko prvih sveščića, koji odgovaraju prvim svescima RE, što pripadaju koncu prošlog stoljeća, moram dodati da najsuvremenije interpretacije nalaze mjesta i u onim člancima KIP-a, kojih su »predlošci« bili obrađeni nedavno ili prije ne mnogo godina u kojem od posljednjih suplementnih svezaka RE. Prema tome, KIP je i zavisno i samostalno djelo: zavisno od neiscrpiva broja podataka, manjih i većih članaka ili upravo monografija, koje su u dosad izašla 74 sveska RE napisali vrhunski specijalisti njemačke i internacionalne nauke; samostalno je po izboru i obradbi natuknica, da budu primjerene njegovu opsegu i namjeni, a u skladu s najnovijim naučnim spoznajama.

Na koncu, bit će zanimljivo navesti samo jedan primjer iz IV sveščića KIP-a, da se vidi, kako urednici umješno probiru natuknice iz RE. KIP između *Augusta* i *Augustus* ima ove članke: *Augusta* (i to 7 gradova, RE ih ima 25!), *Augustales*, *Augustalia*, *Augustinus*, *Augustodunum*, *Augustonemetum*, *Augustus*. Pored tih, u RE nalazimo još ove: *Augustaion*, *Augustam-nica*, *Augustani v. Augustiani*, *Augustanus vicus*, *Augustas*, *Augustianus*, *Augusti lucus v. Lucus Augusti*, *Augusti vicus*, *Augustobona*, *Augustobriga*, *Augustodurum*, *Augustoeuphratensis*, *Augustomagus*, *Augustopolis*, *Augustoriturum*, *Augustulus*, *Augustus mons*, *Augustus pagus*, *Augustus portus v. Portus*.

Teško je proricati, ali s opravdanom nadom možemo očekivati da ćemo za nekoliko, vjerojatno samo tri godine, zajedno s urednicima i izdavačem proslaviti dvostruki jubilej: potpuni završetak RE, kojoj nedostaje svega još nekoliko svezaka, i kompletno izdanje »Malog Paulyja« u 4 sveska. O zamašnosti tih srodnih leksikona za svjetsku nauku neka govori i činjenica da se ove 1964. godine navršilo punih 70 godina, otkako je počela izlaziti Paulyjeva RE u novoj, Wissowinoj obradbi!

Vladimir Vratović

NAGRADA GRADA RIJEKE

»Nagrada grada Rijeke« dodjeljuje se u čast Dana oslobođenja Rijeke, 3. maja, za najbolja djela iz nauke i kulture autorima koji žive i djeluju na području općine Rijeke. Prošlih godina su, na prijedlog Podružnice Povijesnog društva Hrvatske u Rijeci, bili nagrađeni: dr V. Bratulić, direktor i viši naučni suradnik Sjeverojadranskog instituta JAZU u Rijeci, za radove: »Rovinjsko selo. Monografija jednog istarskog sela«, Jadranski institut JAZU, Zagreb 1949, i — drugi put — »O suradnji južnoslavenskih zastupnika Carevinskog vijeća (1894—1900) i o problemu nacionalnosti u Austriji«, Anali Jadranskog instituta JAZU III, Zagreb 1961, te dr D. Klen, viši naučni suradnik Sjeverojadranskog instituta JAZU i izvanredni profesor Ekonomskog fakulteta u Rijeci, za radove: »Valput u Istri«, Zbornik Historijskog instituta JAZU 3, Zagreb 1961, i »Barbanski statut u odnosu na ranija pravna vrela Barbana i Raklja«, Anali Jadranskog instituta JAZU III, Zagreb 1961.

Ove godine je Podružnica PDH u Rijeci opet predložila radove nekolicine svojih članova, između kojih je Općinska skupština Rijeke nagradila dr Đorđa Milovića, direktora i naučnog suradnika Historijskog arhiva u Rijeci, za studiju: »Krivična djela protiv života i tijela u srednjovjekovnoj Rijeci (Secundum praescriptiones Statutum terrae fluminis anno MDXXX)«. Rad je objavljen u Vjesniku Historijskog arhiva u Rijeci VI—VII, 1961—62, str. 4—200. Uz »Statut grada Rijeke« (1948), od dra Z. Herkova, koji je u uvodu opširno pisao o prošlosti grada i samom Statutu, rad Đ. Milovića predstavlja nov prinos osvjetljavanju pravnohistorijske prošlosti i života Rijeke. Rad je podijeljen u dva dijela: opći dio sadržava osvrte na Rijeku, njeno pravo i pravosudne organe, na opći historijski razvoj krivičnog prava i na krivično pravo u sistemu riječkog prava, a posebni dio rasčlanjuje krivična djela po njihovim elementima, uz nužno povezivanje svijuu njih u određenu cjelinu.

P. Strčić

IV KONGRES HISTORIČARA JUGOSLAVIJE, koji će se održati u novembru 1965. u Sarajevu, imat će jubilarni karakter, s osnovnom temom: stvaranje socijalističke Jugoslavije. Uza sve to, Uprava

Saveza društva historičara donijela je na svojoj sjednici 29. II 1964. zaključak da se rad kongresa, osim u plenumu, odvija u sekcijama za pojedina historijska razdoblja. Prema tome, predviđeno je pet sekcija: I za antičku povijest, II za srednji vijek, III za XVI—XVIII st., IV za XIX i XX st. (do 1918) i V za najnoviju povijest, ali su za svaku sekciju određene i neke centralne teme. To su: u prvoj — proučavanje prošlosti Ilira; u drugoj — pitanje jezika, književnosti (Ciril i Metodije) i svijesti u srednjovjekovnom društvu; u trećoj pitanje migracija i njihovih posljedica; u četvrtoj — nacionalno pitanje u jugoslavenskih naroda u XIX st.; u petoj — socijalni i nacionalni problemi u staroj Jugoslaviji. Prijave za referate i koreferate trebalo je podnijeti do 1. VI o. g.; komisija, koja treba da ih pregleda, nije se još do kraja ljeta sastala. Rad: njihova pravodobnog publiciranja predviđeno je da se radovi predaju do kraja 1964.

ISPRAVAK ČLANKA »DVA
PISMA M. MAKANCA J. JURČIČU«

U spomenutom članku polazio sam od pretpostavke da je list »Primorac«, koji je izlazio u Kraljevici, bio od svog početka — »Makančev« organ (HZ XVI, str. 154); nisam bio svjestan toga, da bi to morao tek dokazati ili se bar pozvati na nekoga koji je to utvrdio.

Ova pretpostavka, međutim, ne mora biti tačna; moguće je da je »Primorac« tek s vremenom postao Makančev organ pa, prema tome, »Slovenski narod« nije ni mogao slovensku javnost izvijestiti o njegovom političkom pravcu, dok se taj pravac nije izjasnio u Makančevom smjeru. U tom slučaju otpada svaka zamjerka »Slovenskom narodu«, u kojem sam poslije objave mog članka otkrio ovu informaciju slovenskoj javnosti u rubrici »Politični razgled« (br. 129, 10. VI 1875): »Hrvatski, 'Primorac' u uvodnom članku potrjuje, da je dr. Makanec misel hrvatskega naroda izgovoril, ko je [...] hrvatskej vladi očital, da je preveč popustljiva nasproti Magjarom [...]« Za vrijeme poslije tog obavještenja, dakle, netačna je moja tvrdnja (HZ XVI, str. 156) o »Slovenskom narodu« da, tobože, »nije izvijestio slovensku javnost o tome da je 'Primorac' Makančev organ«.

Kad sam uvodnik »Sprava mej Srbi in Hrvati« u »Slovenskom narodu« (br. 61, 15. III 1883) pripisao »opet Tavčaru« (str. 158), pogriješio sam dva puta: 1) budući da sam Tavčara spomenuo na tom mjestu prvi put, smio sam napisati samo »dr. Ivan Tavčar«, a ne »opet Tavčar«, a 2) poveo sam se nekritički za publikacijama, koje su Tavčara proglasile za pisca toga članka, i ne pitajući za opravdanost toga proglašenja (u Tavčarovu »Zbranom delu« III, 399 i u »Zgodovini slovenskega slovestva« III, 353, gdje pisac spominje čak »Tavčarjeve članke zopet takratne ideološke [?!] spore med Hrvati in Srbi«). Kad sam, međutim, taj — anonimni! — članak ponovo i pomno pročitao, došao sam do zaključka da ga ni po sadržaju ni po načinu kako je napisan ne mogu pripisati Tavčaru kao autoru.

Uz to treba u mom članku ispraviti ove štamparske pogreške:

na str. 151 u 7 r.: moremo mj. moramo
na str. 151 u 16. r.: potem mj. putem
na str. 151 u 17.—18. r.: je slijedilo mj. treba da slijedi
na str. 152 u 7. r. odozdo: istupanje mj. nastupanje
na str. 154 u 18. r.: zakonov mj. znakov
na str. 155 u 18. r.: i mj. u (prije: Jurčič)
na str. 158 u 12. r.: sladkih mj. skladkih i
na str. 158 u 24. r.: dr. Ivan Tavčar mj. opet Tavčar.

D. Kermavner

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Tajnik redakcije:

IVAN KAMPUŠ

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB